

Ἀθήνας ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ἐνοχλουμένων ὑπὸ τῶν Συρακουσίων. Ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀποστολῆς του μετέβη βραδύτερον εἰς Θεσσαλίαν, θαυμαζόμενος διὰ τοὺς ἐπιδεικτικούς του λόγους καὶ τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ Γοργίας ἐπειράθη νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν πεζὸν λόγον ποιητικὴν χροιὰν διὰ κενोटρόπων λέξεων, μεταφορῶν καὶ ποιητικῶν εἰκόνων. Τῇ βοηθείᾳ ρητορικῶν σχημάτων, οἷα τὰ ἀντίθετα, τὰ πάρισα καὶ τὰ ἰσόκωλα, τείνει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν περίοδον τοῦ λόγου συμμετρικὴν καὶ εὐρυθμον. Ὡς πρὸς τὴν γνωσιολογίαν χωρεῖ προσωπίῳ τοῦ Πρωταγόρου ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως». Ἐξ αὐτοῦ κατάγεται ἡ περίφημος καταστάσα φράσις: «Οὐδὲν ἔστιν. Εἴ καὶ ἔστιν ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ. Εἴ καὶ καταληπτόν, ἀλλὰ τό γε ἀνερομήνευτον τῷ πέλας». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πρωταγόραν, διδάσκοντα τὴν σχετικότητα τῶν ὄντων, ἰσχυρίζεται ὁ Γοργίας ὅτι οὐδόλως ὑπάρχουσι, στηριζόμενος εἰς τὰς ἀποδείξεις τῶν Ἐλεατῶν, ἐνῶ ἐκεῖνος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου.

Πρόδικος ὁ Κεῖος, χρηστότατος πάντων τῶν σοφιστῶν, γνωστὸς διὰ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ περὶ Ἡρακλέους σύγγραμμα.

Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος, ὅστις ἀσχολεῖται μάλιστα περὶ τὰ μαθηματικά, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ἱστορίαν, καυχώμενος διὰ τὴν πολυμαθειάν του, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ θαυμάζεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ὁ Σωκράτης (470-399) εἶνε ὁ πρῶτος γηγενὴς φιλόσοφος ἐκ τῶν πτωχῶν τάξεων τοῦ λαοῦ καταγόμενος, υἱὸς ἀποχειροβιώτων ἀνθρώπων, τοῦ Σωφρονίσκου

καὶ τῆς Φαιναρέτης. Ὡς ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκέκτητο καὶ αὐτὸς μικράν τινα περιουσίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέζη μετὰ τῆς γυναικὸς του Ξανθίππης καὶ τῶν τριῶν τέκνων του. Πενιχρότατα ἐνδεδυμένος διῆγε βίον ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἦτο τόσον προσκεκολλημένος εἰς τὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηναίων, ὥστε οὐδὲ τὴν Ἀττικὴν ἤθελε νὰ περιοδεύσῃ, ἐπειδὴ, ὡς ἔλεγεν, οὐδὲν εἶχε νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τῶν δένδρων. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν ὀλίγον χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν χάριν στρατιωτικῆς θητείας, οὐδέποτε κατὰ τὸν ἑβδομηκονταετῆ βίον του ἀπεμακρύνθη αὐτῆς. Ἡ ὀλιγάρκεια αὐτοῦ καὶ ἡ δύναμις ὅπως ὑπομένη τὴν πείναν, τὴν δίψαν, καὶ τὸ ψῦχος, κατέστησαν παροιμιώδη καὶ προεκάλεσαν τὸν θαυμασμόν τῶν συγχρόνων του. Ἡ ἀνάμνησις τῶν γνωρισμάτων τούτων τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ ἐπέζησε διὰ τῶν αἰώνων, ὡς καὶ ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ἐκτάκτως δυσειδοῦς τῆς μορφῆς. Ὑπερμεγέθης καὶ φαλακρὰ κεφαλή, προεξέχον μέτωπον, ὀφθαλμοὶ ἐξέχοντες καὶ διαπεραστικοί, σιμὴ ρίς, παχέα χεῖλη. Ἡ κεφαλή δὲ αὕτη ἐπεκάθητο ἐπὶ μικροῦ καὶ κεκυρτωμένου σώματος, μέγα μέρος τοῦ ὁποίου κατελάμβανεν ἡ προτεταμένη κοιλία. Οὕτω ὁ Σωκράτης διακρίνεται καὶ κατὰ τὴν μορφήν ὡς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ λαοῦ, ἀποτελῶν ἅμα ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀριστοκρατικὸν ἰδανικὸν τοῦ κάλλους, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατείχοντο οἱ ἀνώτεροι κύκλοι τῶν Ἑλλήνων. Ὅτι γνωρίζομεν περὶ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ εἶνε μυθοπλαστία τῶν μεταγενεστέρων. Οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ, ἐγνώρισεν αὐτὸν ὡς ἔφηβον. Φαίνεται ὅτι μόνον ὡς ὄριμος πλέον ἀνὴρ ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν συμπολιτῶν του. Εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἀθηναίων ζῆ μόνον ὁ γέρον Σωκράτης, περὶ τοῦ ὁποίου τόσας ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας εἰδήσεις παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἱστορία. Ὁ ἴδιος οὐδὲν ἔγραψε. Διδάσκαλος τῶν

ἀνθρώπων κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρεται μόνον περὶ τῆς ἀπὸ ψυχῆς εἰς ψυχὴν ἐπαφῆς, ἣ ὅποια ἀναφλέγει, ἀναδημιουργεῖ καὶ ἀναμορφώνει. Ἡ περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα φιλολογία συνέστη ἄνευ τῆς συνεργίας αὐτοῦ. Οἱ συγγραφεῖς αὐτῆς ἐνδιαφέρονται ὅπως ἀναπαραστήσωσιν ὄχι τὴν διδασκαλίαν του, ἀλλὰ τὴν προσωπικότητά του πρὸ πάντων. Ἐγράφη ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν συζητήσεων περὶ τῆς ἀληθοῦς φύσεως καὶ τοῦ γνησίου χαρακτήρος τοῦ διδασκάλου. Τὸ πολυτιμότεον μνημεῖον ἐξ ὅλης ταύτης τῆς φιλολογίας εἶνε ἡ Ἀπολογία. Ὁ καλλιτέχνης Πλάτων ἠθέλησε δι' ὀλίγων ἀλλ' ἀδρῶν γραμμῶν νὰ παράσχη ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ὁ εὐλαβὴς μαθητὴς Πλάτων συνησθάνετο συγχρόνως τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποδώσῃ πιστῶς τὴν τελευταίαν μεγάλην πράξιν τοῦ προσφιλοῦς διδασκάλου, παρέχων οὕτω ἀπέριττον ὅσον καὶ ἀληθὲς τεκμήριον τῆς πραγματικῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣτις ἐπικυροῖ ἑαυτὴν διὰ τῆς ὑστάτης δυνατῆς ἀποδείξεως, τοῦ θανάτου.

Μετὰ τοῦ Σωκράτους ἄρχεται ἡ ἀνθρωπολογικὴ περίοδος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Διότι οὗτος δὲν ἀσχολεῖται, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ, εἰς μεταφυσικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀλλ' ἀφορμᾶται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀποβαίνει τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης του. Ὁ Σωκράτης ἐξετάζει τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος, ὅλη δὲ ἡ ἔρευνα αὐτοῦ διέπεται ὑπὸ ἠθικῶν ἀρχῶν. Σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ ἐπανίδρυσις αὐτῶν, ὡς καὶ καθόλου τῆς φιλοσοφικῆς νοήσεως, ἐπὶ ἀσφαλῶν καὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστάς, οἵτινες ὑπέσκαπτον διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῶν τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν νόμων, τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν παράδοσιν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπεδίωκε νὰ ἐξυψώσῃ τὸ ἔνεκα διαφόρων λόγων καὶ

ἰδίᾳ συνεπείᾳ τῶν θεωριῶν ἐκείνων κλονισθὲν ἠθικὸν αἴσθημα τοῦ λαοῦ, ἰδιαζόντως δὲ τῆς νεολαίας, καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀληθῶς εὐδαίμονα βίον. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σωκράτης οὔτε φιλολογικὰ ἔργα παρήγαγεν οὔτε νέα εἶδη αὐτῶν ἐνεκαινίασε, καθιστᾷ ἔξαιρέτως δυσχερῆ τὴν ἔρμηνείαν αὐτοῦ ὡς ἱστορικοῦ προσώπου. Διότι πρόκειται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει περὶ ἀνασυγκροτήσεως μιᾶς προσωπικῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνός προσωπικοῦ βίου ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἠρμήνευσαν αὐτὰ οἱ σύγχρονοι, οἵτινες πιθανὸν καὶ νὰ μὴ ἐνόησαν ἢ νὰ παρενόησαν τὴν ἔρμηνευτέαν προσωπικότητα. Ὁ Σωκράτης διατελεῖ καὶ δι' ἡμᾶς ἐντὸς σκότους, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν βαθεῖαν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν περὶ τῆς ἐποχῆς του κατέχομεν. Εἶνε καὶ δι' ἡμᾶς αἴνιγμα, ὅπως ἦτο κατὰ βάθος καὶ διὰ τοὺς συγχρόνους του. Δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ κατανοήσωμεν, νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὸν ἐντελῶς, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀντιφατικῶν πρὸς ἀλλήλας ἐρμηνειῶν. Ἡ ἀδυναμία αὕτη τῆς πλήρους ἐρμηνείας ἐνυπάρχει καὶ ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ τοῦ Νίτσε, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης δὲν προσαρμόζεται εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ ὁποίου εἶνε μᾶλλον ἄρνησις. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὸ ὁποῖον τίθεται ἐκ τῶν προτέρων ὡς βᾶσις τῆς ἐρμηνείας. Τὸν περιορισμὸν τοῦτον ἀποκρούων δικαίως ὁ Ἑρρίκος Μάιερ, ὑπέβαλε τὰς πηγὰς εἰς νέον κριτικὸν ἔλεγχον καὶ ἐνεφάνισεν εἰκόνα τοῦ Σωκράτους πολὺ διάφορον τῆς κατὰ παράδοσιν. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὸν Σωκράτη τοῦτον ἐνέβαλε πολὺ νεώτερον πνεῦμα καὶ μάλιστα, ὡς παρετηρήθη, ἐκ τοῦ προτεσταντικοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν προσεπάθησεν ὁ Στένσελ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως, δηλαδὴ νὰ ἐμβάλῃ αὐτὸν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ζωῆς, τῶν συνηθειῶν καὶ τῆς παραδόσεως τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων πολίτης

ἦτο. Πρὸς τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ φιλόσοφος ἠρμηνεύθη καλύτερον ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο εἶνε ἐκ τῶν προτέρων δεδομένον τῆς ἐρμηνείας, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀδιάβλητον προϋπόθεσιν. Ἄλλοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐτὸν εἰδικώτερον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς σοφιστάς. Ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο σοφιστής. Ἐνῶ οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι εἶνε παντογνῶσται, βεβαιοῖ ἐκεῖνος ὅτι ἐν οἶδε καὶ ἡ γνῶσις του αὐτῆ συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι οὐδὲν οἶδε. Οἱ σοφισταὶ ἦσαν δυναστικαὶ φύσεις, ἄνθρωποι, οἵτινες καὶ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων δύναμιν κατέτεινον καὶ τούτους ἐπεδίωκον νὰ καταστήσωσι πρὸς τὸ ἄρχεῖν ἱκανούς. Ὁ Σωκράτης τοῦναντίον ἦτο ξένος πρὸς πᾶσαν πολιτικὴν φιλοδοξίαν, αἰωνίως διδασκόμενος καὶ ἀναζητῶν, καὶ διὰ τοῦτο μετριόφρων καὶ ταπεινός. Ἐκεῖνοι ἦσαν ἀριστοτέχναι περὶ τὴν ρητορικὴν, ἠγάπων τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐμφάνισιν, τὴν ἠθοποιίαν. Ὁ Σωκράτης τοῦναντίον δὲν ἀπήγγελλε λόγους, ἦτο ἀπλοῦς καὶ ἀπεριττος, ἔφερε τὸν αὐτὸν πτωχικὸν χιτῶνα πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Οἱ σοφισταὶ ἐκέρδιζον χρήματα ἐμπορευόμενοι τὴν σοφίαν αὐτῶν, ἐνῶ ὁ υἱὸς τῆς Φαιναρέτης ὄχι μόνον δὲν ἐλάμβανε χρήματα, ἀλλὰ καὶ διέθεσε μέρος τῆς πενιχρᾶς του περιουσίας διὰ νὰ μαθητεύσῃ πτωχὸς ἔφηβος παρὰ τινι τῶν περιφημοτάτων σοφιστῶν. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐκείνων εἶνε καταφανής. Ἀλλὰ καθίσταται καταφανεστέρα ἐὰν συγκρίνωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του πρὸς τὰ διδάγματα καὶ τοὺς σκοποὺς ἐκείνων. Ὁ Σωκράτης ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἀποτελεῖ τὴν κυρίως φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι εἶνε ἡ αὐτὴ παρ' ὅλοις τοῖς ἀνθρώποις, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες εἶνε ἡ μόνη βάσις τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν, ὑπάρχουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λανθάνουσαι ἐν τῇ

ψυχῇ ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ὑφίσταται ἀντικειμενικῶς καὶ καθολικῶς ἰσχυρὸν κριτήριον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τοῦναντίον οἱ σοφισταὶ εἶνε κήρυκες ὑποκειμενισμοῦ, διότι ὡς κριτήριον τῶν ἀξιῶν θεωροῦσι τὸν καθ' ἕκαστον, τὸ ἄτομον καὶ οὐχὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς γένος, τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῇ κοινῇ αὐτῆς συνειδήσει. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸν ὑποκειμενισμὸν τοῦτον, ὅστις διασεῖει τὴν ἠθικὴν, τὴν παράδοσιν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀνίσταται ὁ Σωκράτης ἐν ὀνόματι τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Ἄλλ' ὅπως καταστήσῃ δυνατὴν τὴν κρίσιν τοῦ συνόλου περὶ ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ὀδηγήσῃ τὸν καθ' ἕκαστον εἰς σαφῆ ἔννοιαν τοῦ ἠθικοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, παρέχων ἀφορμὴν, ἵνα ἕκαστος ἀναπτύξῃ ἐξ ἑαυτοῦ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ του λανθανούσας ἠθικὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦτο ὑψιστον δίδαγμα αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὁμιλητὰς εἶναι τὸ δελφικὸν «γνῶθι σαυτόν», διότι τότε μόνον ἀποκτᾶς σαφῆ ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς σου φύσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ σου προορισμοῦ.

Εἰς τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστὰς προστίθεται ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων, ὡς αὕτη εἶχε διαμορφωθῆ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ πόλις εἶχεν ὑποστῆ τεραστίαν μεταβολήν. Οἱ νέοι τρέχουσιν ὀπισθεν τῶν ξένων διδασκάλων νέας σοφίας. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἠχοῦσι νῦν νέοι τόνοι μετὰ νέου νοήματος. Ὁ τριακονταετῆς πόλεμος ἀνατρέπει τὴν κρατοῦσαν τέως τάξιν καὶ συνεπάγει ὅ,τι συνήθως φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἧττα. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἀγωνίζονται περὶ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, οἱ ἔξοστρακισμοὶ διαδέχονται ἀλλήλους. Ὁ βίος ἐμφανίζεται προβληματικός, πᾶσα προσπάθεια ἄσκοπος. Ὁ Σωκράτης, ἐκ φύσεως, ἐκ καταγωγῆς καὶ μορφώσεως ξένος

πρὸς ὅλα ταῦτα, φυσικὸν εἶνε νὰ θέλῃ νὰ ἐρωτᾷ περὶ πάντων, νὰ μανθάνῃ περὶ πάντων. Ἀρχίζει νὰ σπουδάξῃ τὸν βίον καὶ τὰς συνθήκας τῆς ἰδίας αὐτοῦ πόλεως. Ἐρωτᾷ τοὺς πάντας ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις. Ἐρωτᾷ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, δηλ. προβάλλει ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶνε δύσκολος πᾶσα πλήρως ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις. Παρατηρεῖ ὅτι ὅλοι, σοφοί, καλλιτέχναι, πολιτικοὶ γνωρίζουσι περισσότερα αὐτοῦ, ἀλλ' ἀγνοοῦσι τὸ ἀπολύτως ὀρθόν, δὲν γνωρίζουσι τί εἶνε καλὸν καὶ τί εἶνε αἰσχρὸν, τί δίκαιον καὶ ἀδίκον, τί ἀγαθὸν καὶ τί πονηρὸν. Ταῦτα ἀγνοεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Γνωρίζει ὅτι ὑπερέχει αὐτῶν ἐν τούτῳ καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ὁ ἀσίγητος πόθος τῆς ἐκζητήσεως αὐτοῦ. Τὴν ζήτησιν ταύτην ἐπιθυμεῖ νὰ συνεχίσῃ καὶ ἂν ἀκόμη ἔπρεπε νὰ πληρώσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ζωῆς του. Καὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν του ταύτην ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Ὄτε ὁ Χαιρεφῶν, χάριν ἀστειότητος μᾶλλον, ζητεῖ νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ μαντείου τίς ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων, λαμβάνει γνησίως δελφικὴν ἀπάντησιν, παραπλησίαν πρὸς τὰς ἀπαντήσεις, αἵτινες ἐδίδοντο εἰς τὰ συνήθη ἐρωτήματα περὶ τοῦ σοφωτάτου, εὐτυχεστάτου, πλουσιωτάτου τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πεφωτισμένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Χαιρεφῶν, ἐγέλων διὰ τὴν δεξιότητα τῶν δελφικῶν ἱερέων, οἵτινες ἐγνώριζον νὰ ἀποφεύγωσιν ἀριστοτεχνικῶς τὸν κίνδυνον, ὅστις ἐνυπῆρχεν εἰς τὰς τοιαύτας ἐρωτήσεις. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης δὲν ἀνήκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πεφωτισμένων τούτων. Καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημα τῆς ἀπαντήσεως, ἣτις ἐκήρυττεν αὐτὸν σοφώτατον ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τίνι συνίστατο ἡ σοφία του αὕτη; Ἴνα διευκρινήσῃ τοῦτο πορεύεται πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἵτινες ἐφαίνοντο ὅτι εἶνε σοφώτεροι αὐτοῦ. Καὶ ἐκ τῆς ζητήσεως ταύτης ἀποκομίζει τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδεὶς ἔχει

γνώσιν τῆς ἀγνοίας του. Τὸ νόημα λοιπὸν τῆς ἀπαντήσεως τοῦ θεοῦ συνίσταται εἰς τοῦτο, δηλαδή εἰς τὴν γνώσιν τῆς ἀγνοίας του, τῆς ὁποίας συνείδησιν μόνος αὐτὸς εἶχεν. Εἶνε ὁ σοφώτατος ὄλων, ἐπειδὴ μόνος αὐτὸς ἐγνώριζεν ὅτι οὐδὲν γινώσκει. Οὕτω τὴν ἀπάντησιν ἐρμηνεύει ὡς ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ὅπως δημιουργήσῃ εἰς τοὺς ἄλλους τὴν αὐτογνωσίαν. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὅπερ εἶνε ὑπηρεσία πρὸς τὸν θεόν, ἀφιερώνει ὅλας του τὰς δυνάμεις.

Ἄπὸ τοῦ γεγονότος τούτου τῆς πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν ἐκζητήσεως, τῆς διαρκοῦς ἐρωτήσεως πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀφορμᾶται ὁ Σπράγγερ διὰ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους, καὶ ἐρμηνεύσῃ οὕτως αὐτόν. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν κοσμοθεωρίαν, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ψυχικὴν ὑφὴν τοῦ φιλοσόφου, ἀπὸ τῆς ὁποίας εἶνε ἔπειτα δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτόν καὶ τὸ ἔργον του, ἀφοῦ ἐλλείπει πᾶσα εἶδησις περὶ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ. Διατί ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης; Ἡ ὅπως διδαχθῆ ὁ ἴδιος ἢ ὅπως ἀνυψώσῃ εἰς σαφήνειαν τὴν γνώσιν τῶν ἄλλων. Ἄλλ' ἴσως καὶ ἵνα κλονίσῃ τὴν βεβαιότητα τῆς ἐπόψεως τοῦ ἄλλου ἐξ ἐριστικῆς προδιαθέσεως καὶ ἀπὸ σκεπτικισμὸν. Ἐὰν ὅμως ὁ Σωκράτης ἠρώτα, διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους ὅπως σχηματίσουν σαφῆ γνώσιν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντεπροσώπευεν ὁ ἴδιος ὠρισμένην καὶ ἀσφαλῆ διδασκαλίαν. Τοιοῦτον διδάσκαλον ὑπέλαβον αὐτόν οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν του, ἀλλ' ἄλλοι ἄλλως. Οἱ μὲν θεωροῦσιν αὐτόν κήρυκα τῆς ἠδονῆς, οἱ δὲ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀποχῆς, οἱ δὲ τέλος τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς. Ἐὰν πάλιν αἱ ἐρωτήσεις του ἦσαν ἀπόρροια σκεπτικισμοῦ καὶ προήρχοντο ἐξ ἐριστικοῦ πνεύματος, ὅπερ ἀγαπᾷ τὴν παιδιὰν τῶν ἀντιμαχομένων λόγων καὶ τῶν ἀντιρρήσεων, θὰ ἠρκεῖτο ὁ Σωκράτης εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν ἄλλων,

τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται ἐν τῇ ψυχῇ ἐκείνων ὅσοι ἀρέσκονται νὰ διασειῶσι διὰ λόγων καὶ ἀντιλόγων τὴν βεβαιότητα τῶν πεποιδήσεων. Τινὲς ὑπέλαβον αὐτὸν ἀληθῶς οὕτω, κατ' οὐσίαν λοιπὸν δυναστικὴν φύσιν, ὡς ἦσαν οἱ σοφισταί. Ἄλλ' οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο ἐξηγεῖ τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου. Διότι δὲν ἀποθνήσκει τις χάριν ὀρισμῶν καὶ μεθόδων, οἷτε λαμβάνει μετὰ τηλικαύτης εὐψυχίας τὸ κώνειον χάριν ἐριστικῆς σκέψεως. Ὁ θάνατος εἶνε ἡ τελευταία ἀπόδειξις ἀνεκφράστου καὶ ἀκαθορίστου βεβαιότητος, ἣτις κεῖται εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς καὶ ἀποτελεῖ τὴν βαθυτάτην φύσιν τῆς προκρινούσης αὐτὸν προσωπικότητος. Ἡ βεβαιότης αὕτη ὑπάρχει ὡς προϋπόθεσις τοῦ βίου καὶ τῶν σκέψεων παρ' ἅπασιν τοῖς ἀνθρώποις. Στηρίζεται ἐπὶ ἀμέσου τινὸς ἐνοράσεως, εἶναι βεβαιότης ἐκπηγάζουσα ἐκ τοῦ συναισθήματος, ἡ φωνὴ τρόπον τινὰ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, ὅ,τι ὁ Σωκράτης ἐκάλει δαιμόνιον. Οὕτω ὁ πυρὴν ὅλης τῆς προσπαθείας αὐτοῦ ἀνήκει ὄχι εἰς τὸ λογικόν, ἀλλ' εἰς τὸ ἠθικὸν πεδίον. Ἡ σύνολος δραῖσις αὐτοῦ ἀπορρέει ἐκ τοῦ κέντρου τούτου τῆς προσωπικότητός του, ἐκ τῆς ἐσωτάτης βεβαιότητος, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὁποῖαν οὐδεμία λογικὴ προσπάθεια εἶνε ποτὲ εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ. Αὕτη ὑπάρχει πρὸ πάσης λογικῆς κατανοήσεως καὶ τελεῖ πέρα αὐτῆς. Τοῦτο ἴσως οὐδ' αὐτὸς ὁ Πλάτων ἀντελήφθη ἐντελῶς, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ ἐπεκράτει ἰσχυρὰ λογικὴ ἀνάγκη. Ἄλλ' ὁ Πλάτων ἐνίκησε τὸν Σωκράτην καὶ ἡ πλατωνικὴ διαφώτισις τῆς σωκρατικῆς ἀληθείας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐπισκότισις αὐτῆς. Παρὰ ταῦτα ἡ πρὸς ὀρισμοὺς καὶ πρὸς λογικὴν καθόλου διατύπωσιν προσπάθεια τοῦ Σωκράτους δὲν ἐστερεῖτο ἀξίας δι' αὐτόν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐχρησίμευεν εἰς αὐτόν ὡς ἀφετηρία πρὸς τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν. Ὁ σκοπὸς οὗτος συνίσταται εἰς τὴν πρὸς τὸν ἄλλον βοήθειαν, τ. ἔ. προήρχετο ἐξ ἐλατηρίων ἠθικῶν, ἀπερ

μεθίστανται εἰς παιδαγωγικά. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν βοήθειαν ταύτην συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς. Ὁ Σωκράτης ὁμολογεῖ τὴν ἄγνοιάν του, τουτέστι τὴν ἔλλειψιν σαφηνείας καὶ ἐναργείας λογικῶς καθοριστῆς. Ἀλλὰ συγχρόνως καθοδηγεῖ τὸν νεανίαν εἰς τὴν λογικὴν ζήτησιν δι' ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων. Οὐδεμία ὅμως τῶν ἀπαντήσεων τούτων ἱκανοποιεῖ λογικῶς.

Ἐγκεῖται ὁ λόγος τούτου εἰς τὴν ἀσάφειαν τῶν ἐννοιῶν; Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔδει νὰ βοηθήσῃ ὁ Σωκράτης διὰ σαφεστέρων ἐννοιῶν. Οὐδὲν ὅμως τοιοῦτον πράττει ὁ φιλόσοφος, ἀλλ' ἐγκαταλείπει τὸν νεανίαν ἐν τῇ ἀντιφάσει. Διότι ἡ ἀτέλεια τῆς ἐννοίας ὑποδηλοῖ ὅτι καὶ ἐκεῖνος εἶνε ἔτι ἄωρος καὶ ἀτελής. Ἐγκαταλείπει λοιπὸν αὐτόν, ἀφοῦ ἐνέβαλεν εἰς αὐτόν τὴν συνείδησιν τοῦ προβλήματος καὶ τῆς ἀγνοίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προπαρασκευάζει ἐν τῇ ψυχῇ του τὰς ἐν αὐτῇ λανθανούσας προϋποθέσεις πρὸς σύλληψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Γνώθι σαυτὸν καὶ θὰ ἐννοήσῃς ὅτι δὲν ἔγινες ἀκόμη ἐν ὑψηλοτέρῃ ἐννοίᾳ ἐκεῖνο ὅπερ κυρίως εἶσαι. Ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος γεννᾶται διὰ τῆς ζητήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς αὐτογνωσίας. Τὴν σοφὴν ὅμως ἄγνοιαν τοῦ διδασκάλου ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ μετέβαλεν ὁ Πλάτων εἰς σύστημα καὶ εἰς ἐπιστήμην, μετονομάσας τὴν ἀκαθόριστον βεβαιότητα ἐκείνου εἰς θεωρίαν καὶ ἀνακάλυψιν τῆς ἰδέας καὶ πειραθεὶς νὰ διασαφήσῃ τὴν πρὸς πᾶσαν ἐμπειρίαν ξένην γνῶσιν ταύτην διὰ συγκρίσεως πρὸς τὴν μαθηματικὴν. Εἶνε ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἡ πτῆσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ὑπαρξιν δὲν δύναται νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπὸ τῆς συστηματικῆς γνώσεως. Ἀνάγκη νὰ γεννήσῃ τις πρότερον αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ προβλήματος, διὰ τῆς γνώσεως τῆς μεταξὺ νοήσεως καὶ ὑπάρξεως ἀντιφάσεως, διὰ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀσυμφωνίας, ἥτις ἐμφιλοχωρεῖ μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἰδίας

πραγματικῆς καταστάσεως. Εἰς τοῦτο ὀδηγοῦσιν αἱ πρὸς ὀρισμὸν τῆς ἀρετῆς ἀπόπειραι, δηλαδή εἰς τὴν ἄγνοιαν, ἣτις σημαίνει ἀφύπνισιν τοῦ προβλήματος. Κατὰ ταῦτα ὁ Σωκράτης δὲν ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, ἣτις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως, ἀλλ' ἀπευθύνεται εἰς τὸ ἄτομον καὶ ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ καθ' ἕκαστον. Τὸ κριτήριον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ ἔγκειται εἰς τὴν συμφωνίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὰ ἐσώτατα βᾶθη τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως. Ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ἐν αὐτῷ ἡ ἀντίφασις μεταξὺ ἐννοίας τῆς ἀρετῆς καὶ προσωπικῆς συμφωνίας πρὸς αὐτήν, ἡ δωρικὴ ἐκείνη ἀρμονία, ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος, εἶνε ἀκατόρθωτος. Εἶνε δύσκολον νὰ βεβαιώσωμεν ἐὰν ὁ Σωκράτης ἐκέκτητο αὐτὴν ἢ ἐὰν τοῦναντίον ἔζη ἐν τῇ διαρκεῖ ἀνησυχίᾳ ὡς ὁ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μαθητῆς του Κιέρκεγκωρ. Τὸ πρῶτον φαίνεται πιθανώτερον. Διότι μόνον χάριν σταθερᾶς τινος βεβαιότητος πορεύεται τις εἰς τὸν θάνατον, ἐνῶ ἡ αἰωνία ἐν τῷ προβληματικῷ ἔμμονῇ στερεῖται τῆς δυνάμεως πρὸς ὑπερνίκησιν. Καὶ διὰ τὸν Σωκράτη τὸ κριτήριον κατ' ἐξοχὴν τῆς ἠθικῆς συμφωνίας πρὸς ἑαυτόν ἦτο τὸ γεγονὸς ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποθάνῃ. Ἡ βεβαιότης αὐτοῦ, ἡ συμφωνία πρὸς ἑαυτόν, παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὸ ἔσχατον νόημα τῆς ὑπάρξεως. Ἡ πίστις εἰς αὐτὸ μόνον ἐμβάλλει τὴν δύναμιν, ὅπως μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου ἐκλέξωμεν τὸν θάνατον. Ὁ δὲ τοιοῦτος θάνατος ἀποτελεῖ τὴν ἔσχατην δι' ἔργων ἀπόδειξιν τῆς μεταφυσικῆς πίστεως τοῦ σοφοῦ.

Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον χωρεῖ ὁ Σωκράτης, ὅπως ἀφύπνισι τὴν συνείδησιν τοῦ προβλήματος καὶ ἐμβάλλῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν, ἐξελίσσεται παρ' αὐτῷ εἰς λεπτὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Αὕτη εἶνε γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «σωκρατικὴ μέθοδος» ἢ «σωκρατικὸς διάλογος»

καὶ διακρίνεται εἰς δύο μέρη, ἀρνητικὸν καὶ θετικόν. Ἐν ἀρχῇ διερευνᾷ τὰς γνώμας τοῦ μεθ' οὗ διαλέγεται, ἐπιφανίζων ἑαυτὸν ὡς ἀδαῆ καὶ χρήζοντα μαθήσεως. Βαθμηδὸν ὅμως περιπλέκει αὐτὸν δι' ἐρωτήσεων καὶ συμπερασμάτων εἰς ἀντιφάσεις, ἵνα ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀγνοίας του. Τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος ἐκλήθη «σωκρατικὴ εἰρωνεία». Κατόπιν, ἐν διαλογικῇ πάλιν μορφῇ, χειραγωγεῖ τὸν ἄλλον εἰς τὴν εὕρεσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆ βοηθεία τῆς ἐπαγωγῆς, τῆς ὁποίας καὶ εἶνε ὁ εἰσηγητής. Ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἐπὶ μέρους περιπτώσεων, διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ τῆς ἐξάρσεως τοῦ ὁμοειδοῦς καὶ οὐσιώδους, συνάγεται ἡ ἔννοια καὶ ὑψοῦται εἰς πλήρη σαφήνεια. Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος ἀποτελεῖ τὴν περίφημον «μαιευτικὴν», ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης δίκην μαίας φροντίζει διὰ τῆς συμπαραστάσεως αὐτοῦ, ἵνα ἔλθωσιν εἰς τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως αἱ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς λανθάνουσαι ἠθικαὶ ἔννοιαι καὶ τὸ καθολικὸν κῦρος αὐτῶν. Οὐδέποτε μεταχειρίζεται τὸν ἄλλον ὡς ἀντίπαλον, διὰ τοῦτο καὶ ἡ σωκρατικὴ εἰρωνεία οὔτε σαρκασμὸς εἶνε οὔτε θρίαμβος ἐπὶ τῇ νίκῃ. Πρόκειται ἀπλῶς περὶ ὠρισμένου τρόπου πραγματείας, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει πλήρης μετριοφροσύνη. Διότι ὁ Σωκράτης ἐπιθυμεῖ τὸ καλὸν μόνον δι' ἐκείνους, πρὸς οὓς διαλέγεται. Ἐπιδιώκει νὰ γεννήσῃ εἰς αὐτοὺς ἐσωτερικὴν ἀνησυχίαν καὶ οὕτω νὰ ἀφυπνίσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν σοφίαν, πρὸς τὴν ἀρετήν. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῶν διαλόγων αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους. Πρὸς αὐτὴν τείνουσι πάντες ἐν Ἀθήναις καὶ αὐτοὶ οἱ σοφισταὶ αὐτὴν ἔχουσιν ὡς σκοπὸν τῆς διδασκαλίας των. Ἀλλὰ πρῶτος ὁ Σωκράτης προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Τί εἶνε ἀρετὴ καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθόν, καὶ πειρᾶται νὰ ἐξεύρῃ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Διότι εἶνε, φαίνεται, πεπεισμένος

ὅτι οὐδείς, ἐφ' ὅσον κέκτηται τὴν ὀρθὴν περὶ ἀρετῆς καὶ ἀγαθοῦ γνῶσιν, δύναται νὰ εἶνε κακός. Διότι τοῦτο θὰ ἐσήμαινε νὰ πράττῃ ἐναντίον τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ φύσεως. Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην δέον νὰ δημιουργήσωμεν διὰ τῆς νοήσεως. Τοῦτο εἶνε νοησιαρχία. Ἄλλ' ὅμως ὅπου ἡ λογικὴ νόησις δὲν ἀρκεῖ, ὅπου ὁ λόγος ἀδυνατεῖ νὰ στοχασθῇ τοῦ σκοποῦ, ἐκεῖ ὑπάρχει διὰ τὸν Σωκράτη ἀμεσὸς βεβαιότης, ἡ ἐνόρασις, ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δαίμων. Οὕτως ὁ φιλόσοφος ἐπιστρέφει εἰς τὴν πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἀφωρμήθη πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Πρὸς τὴν λογοκρατίαν συνδέει τὸν μυστικισμόν ἐν θαυμαστῇ ἁρμονίᾳ.

Ὁ Σωκράτης ἀπέθανε, διότι ἐγένετο ἡ ζωντανὴ συνείδησις τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις εἰς τοὺς μὲν σκάνδαλον, εἰς τοὺς ἄλλους μωρία, εἰς δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς μόνους ὁ ὑποφήτης νέου ἀληθοῦς καὶ γνησίου βίου. Πῶς ὅμως ἦτο δυνατόν νὰ κατηγορηθῇ ἐν τῇ πόλει τοῦ φωτὸς καὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς εἰσηγητῆς καινῶν δαιμονίων; Ἡ δίωξις τῶν φιλοσόφων δὲν ἦτό τι ἀσύνηθες ἐνταῦθα. Ἄλλ' εἰς τὴν δίωξιν τοῦ Σωκράτους συνετέλεσεν ἡ ὅλη κατάστασις, ὅπως ἐδημιουργήθη αὕτη μετὰ τὸν ἀτυχῆ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον. Εἰς τὴν δημοκρατίαν τοῦ Περικλέους ἀπεδίδοντο ὅλα τὰ κακὰ καὶ ὅλη ἡ δυστυχία τῶν Ἀθηναίων. Διὰ τοῦτο ἀναλαμβάνει ὁ Θρασύβουλος, μετὰ τὴν τρομοκρατικὴν περίοδον τῶν τριάκοντα τυράννων, νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ παλαιὸν πολίτευμα, τὴν δημοκρατίαν τῶν Μαραθωνομάχων, διὰ τῆς ὁποίας ἐμεγαλουργήσεν ὁ δῆμος. Πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη νὰ στραφῇ πρὸς τοὺς νέους. Οὗτοι ὅμως, οἱ ἄριστοι τοῦλάχιστον μεταξὺ αὐτῶν, εἶχον συληθῆ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. Ἐξ αὐτῶν ὁ Πλάτων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀντισθένης ἠσθάνοντο φανεράν ἔχθραν πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ κατεγέλων τὸ

φιλελεύθερον αὐτοῦ πολίτευμα. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις τόσον κακῶς ἐπολιτεύθη, ἐχρημάτισε καὶ αὐτὸς μαθητὴς του. Ἦτο λοιπὸν ὁ Σωκράτης ἐπικίνδυνος ἀνατροπεὺς ὅσον καὶ οἱ σοφισταί. Μήπως ἄλλως τε δὲν ἐφωράθη πολλάκις ἀναστρεφόμενος πρὸς τοὺς ἀρνητὰς τούτους τῆς θρησκείας τῆς πόλεως καὶ ἐπαναστάτας κατὰ τῶν παραδόσεων αὐτῆς; Μήπως δὲν ἀντέτασεν ὁ ἴδιος τὸ ἄτομον καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ συνείδησιν κατὰ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἰσχυόντων; Ἦδη αἱ «Νεφέλαι» τοῦ Ἀριστοφάνους συνέχουν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐκείνους εἰσαγωγεῖς ὀθνεῖας σοφίας. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ κατ' αὐτοῦ κατηγορία καὶ ἡ καταδίκη αὐτοῦ. Διὰ πρώτην φορὰν δημηγορεῖ ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἵνα ἀποκαλύψῃ τὴν ἐσωτάτην φύσιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ὀμιλεῖ περὶ τῆς θείας αὐτοῦ ἀποστολῆς, περὶ τοῦ ἰδανικοῦ ὅπερ ἐκίνει αὐτὸν ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀπόφασις εἶνε καταδικαστικὴ κατὰ πλειοψηφίαν ὀλίγων ψήφων. Κατὰ τὴν συνήθειαν προσκαλεῖται ἵνα ὀρίσῃ τὴν ποινὴν. Μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας προτείνει δι' ἑαυτὸν τὴν ὑψίστην τιμὴν, τὴν σίτισιν ἐν τῷ πρυτανείῳ. Τὸ δικαστήριον συσκέπτεται ἐκ νέου καὶ ὁ Σωκράτης καταδικάζεται διὰ μεγάλης πλειοψηφίας εἰς θάνατον. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς εὐρίσκομεν αὐτὸν διὰ τελευταίαν φορὰν μετὰ τῶν φίλων του. Κατὰ τὸ δειλινὸν πίνει ἡσύχως τὸ κώνειον μετὰ τῆς εὐχῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἵνα ἡ ἀπὸ τοῦ ἐνθάδε εἰς τὸ ἐπέκεινα πορεία εὐοδωθῇ. Προηγουμένως εἶχε παρακαλέσει νὰ ὀδηγήσῃ τὴν Ξανθίππην μετὰ τοῦ νεωτάτου τέκνου οἴκαδε, ἐπειδὴ δὲν ἤκουεν εὐχαρίστως θρηνοῦντας ἀνθρώπους. Συνιστᾷ δὲ καὶ εἰς τοὺς φίλους, ἵνα μὴ κλαύσωσι καὶ πενθήσωσι δι' αὐτόν. Θωπεύσας δὲ τὴν μακρὰν κόμην τοῦ νεαροῦ Φαίδωγος,

παρακαλεῖ νὰ μὴ κείρη αὐτὴν εἰς ἔνδειξιν πένθους, ὅταν ἐπέλθῃ ὁ θάνατος.

Διὰ πολλῶν ὀνομάτων, ὡς παρατηρεῖ ὁ Σπράγγερ, δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὅ,τι ὁ Σωκράτης ἀνεκάλυψε διὰ τὴν ἀνθρωπότητα: Τὴν ἀρχὴν τῆς ἐσωτερικότητος ἔναντι τῶν ἐξωτερικῶν ὁρατῶν μορφῶν· τὴν ἀρχὴν τῆς συνειδήσεως ἔναντι τῆς ἀπλῆς τεχνικῆς γνώσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν εἰδικότητα τοῦ ἐπαγγέλματος· τὴν ἀρχὴν τῆς πίστεως, ἣ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸν βαθύτατον πυρῆνα τῆς προσωπικότητος, εἰς τὸ αἰώνιον ἔναντι τοῦ προσωρινοῦ καὶ τοῦ παροδικοῦ. Ὅλα ταῦτα, παιδαγωγικῶς νοούμενα, σημαίνουν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπανήγαγε τὸν γιγνόμενον ἄνθρωπον εἰς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, ὅτι ἐπεδίωξε τὴν ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεώς του καὶ ὅτι προσεπάθησε νὰ γεννήσῃ ἐν αὐτῷ ὑστάτην πίστιν. Τὸ νέον ὅμως εἶνε ἡ ἀλήθεια, καθ' ἣν τὴν βεβαιότητα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν δημιουργεῖ ἡ αὐθεντία καὶ ἡ παράδοσις οὔτε ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ παιδαγωγός. Ταύτην ἀνάγκη τοῦναντίον νὰ γεννήσῃ τις ἐξ ἑαυτοῦ. Διότι συνείδησιν καὶ πίστιν δὲν παρέχομεν ἡμεῖς εἰς τοὺς ἄλλους, δυνάμεθα μόνον νὰ βοηθήσωμεν εἰς τὴν γέννησιν αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας, συνεχίζει ὁ Σπράγγερ, εἶνε ὁ Σωκράτης ὁ μέγας διδάσκαλος ὅλων ἐκείνων ὅσοι θέλουν νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸ νόημα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ἡ τέχνη, τὴν ὁποίαν ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος ὑπονοεῖ, εἶνε ἔργον βαθυτάτης εὐθύνης, διότι ἀπαιτεῖ νὰ καταγάγωμεν τὸν ἐν τῷ γίγνεσθαι ἄνθρωπον εἰς τοιαῦτα βάθη τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, ὥστε νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκεῖ τοὺς αἰωνίους ἐκείνους ἀστέρας, οἵτινες καταυγάζουσι τὸν βίον καὶ τῶν ὁποίων ἡ αἴγλη οὐδὲ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου ὠχρεῖται. Πρόκειται λοιπὸν περὶ γνώσεως τῶν ψυχῶν καὶ περὶ καθοδηγήσεως τῶν ψυχῶν. Ἀλλὰ δὲν ὀδηγοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Μόνος ὁ

θεὸς χαρίζει κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἱερᾶς γεννήσεως τὸν ἄνθρωπον εἰς ἑαυτὸν καὶ βοηθεῖ ὅπως τὸ ἐν αὐτῷ θεῖον προσλάβῃ μορφήν. Ἡ προπαρασκευὴ τῆς ὥρας ταύτης ἦτο ἡ βασικὴ ὁρμὴ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Σωκράτους.

ΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΑΙ ΣΧΟΛΑΙ

Ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ Σωκράτους ὑπῆρχον συνηνωμένα ἡ ῥοπή πρὸς τὴν γνῶσιν, ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον καὶ τὸ αἶτημα τῆς μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένης εὐδαιμονίας. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐστράφησαν ἄλλοι πρὸς ἄλλο γνῶρισμα τῆς πλουσίας ταύτης προσωπικότητος, ἐρμηνεύσαντες μονομερῶς, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ παρερμηνεύσαντες, αὐτήν. Μόνον ὁ Πλάτων περιέλαβεν εἰς τὸ περιεκτικὸν σύνολον τῆς φιλοσοφίας του πάσας τὰς πλευρὰς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους.

Οἱ πρὸς τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ διδασκάλου τραπέντες σωκρατικοὶ διακρίνονται εἰς δύο ῥοπάς, εἰς ἐκείνους δηλαδή, οἵτινες κατατείνουσιν εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι κηρύττουσιν ὡς ἀρχὴν τοῦ βίου τὴν εὐδαιμονίαν. Οἱ μὲν πρῶτοι εἶνε γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυνικοί, οἱ δὲ ἄλλοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἑδονικοί. Οἱ Κυνικοὶ διαβλέπουσι τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ πιστεύουσιν ὅτι οὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως καὶ εἶνε διὰ τοῦτο διδακτὴ. Ἡ γνῶσις ὁμως, εἰς τὴν ὁποίαν καταντῶσι, συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι μόνον ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν ἐξασφαλίζει τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐντεῦθεν κηρύττουσι τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν λιτότητα, τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀτόμου εἰς ἑαυτὸ καὶ εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου. Καὶ αὕτη ἡ γνῶσις ἢ προκαλοῦσα εὐαρέστησιν δέον νὰ περιφρονῆται.